

มานุษยวิทยาของภูตผี วิญญาณ และปรากฏการณ์เหนือธรรมชาติ
(Anthropology and the studies of Ghost
and Paranormal Activity)

การศึกษาผีในสังคมจารีตประเพณี

ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19 ความสนใจของนักมานุษยวิทยาในการศึกษาผี วิญญาณ สิ่งเร้นลับ และเหตุการณ์เหนือธรรมชาติจะอธิบายสิ่งเหล่านี้ด้วยแนวคิด “วิญญาณนิยม” (Animism) ซึ่งมองผ่านทฤษฎีวิวัฒนาการทางวัฒนธรรม โดยโลกทัศน์ที่ชาวตะวันตกพยายามแบ่งลำดับขั้นของความเชื่อทางศาสนาจากยุคสังคมชนเผ่าที่เชื่อในวิญญาณ ภูตผีปีศาจ มาจนถึงสังคมเกษตรกรรมและอุตสาหกรรมที่มีการนับถือศาสนาและพระเจ้า ตามด้วยความรู้แบบเหตุผลวิทยาศาสตร์ที่อธิบายสิ่งต่างๆ ในฐานะเป็นธรรมชาติที่พิสูจน์ได้ด้วยหลักฐานเชิงประจักษ์ นักมานุษยวิทยาเช่น Edward Tylor (1871) อธิบายว่าความเชื่อแบบวิญญาณนิยม คือการที่มนุษย์รับรู้ถึงสิ่งต่างๆ ในธรรมชาติมีจิตวิญญาณ ซึ่งบ่งบอกว่าการรับรู้ถึงชีวิตของสิ่งอื่นที่มีใช้มนุษย์ทำให้เห็นคุณค่าในสิ่งเหล่านั้น อันนำไปสู่การแสดงการเคารพบูชาและสักการะ เพื่อให้วิญญาณของสิ่งต่างๆ ปกป้องดูแลชีวิตมนุษย์ให้มีความปลอดภัยจากอันตราย เช่น การบวงสรวงเจ้าป่าเจ้าเขา เป็นต้น อย่างไรก็ตาม การศึกษาผีและวิญญาณด้วยแนวคิดวิญญาณนิยม ได้รับการถกเถียงในหมู่นักวิชาการว่าสามารถทำความเข้าใจความซับซ้อนเกี่ยวกับความเชื่อทางศาสนาที่มีได้เป็นเส้นตรงแบบวิวัฒนาการได้หรือไม่ (Harvey, 2006; Stringer, 1999) ขณะเดียวกันคำอธิบายเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องผีและวิญญาณมักสนใจวิเคราะห์ในเชิงปรากฏการณ์ทางศาสนา มิติสังคม อารมณ์ความรู้สึก ความไม่ลงรอยทางอำนาจ การต่อสู้ทางการเมืองและอิทธิพลของระบบทุนนิยม (Comaroff, 1985; Geschiere, 2013; Taussig, 1980)

Hornborg (2006) ตั้งข้อสังเกตว่าความเชื่อในวิญญาณและการมีชีวิตจิตใจของสิ่งที่มีใช้มนุษย์ คือวิธีการรับรู้ถึงการดำรงอยู่ของสิ่งอื่นที่ต่างไปจากระบบเหตุผลวิทยาศาสตร์แบบตะวันตก การรับรู้ถึงการมีอยู่ของผี วิญญาณ และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ทำลายตรรกะวัตถุนิยมแบบ Cartesian ที่มีอิทธิพลต่อโลกสมัยใหม่ นักมานุษยวิทยาในระยะหลังจึงพยายามถกเถียงถึงวิธีการรับรู้ถึงการมีอยู่ของโลกแห่งวิญญาณ ซึ่งทำลายกระบวนการสร้างความรู้และความรู้ที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลางและมักควบคุมการอธิบายสิ่งต่างๆ ในแง่ของความเข้าใจเรื่องผีและเหตุการณ์เหนือธรรมชาติจึงดำรงอยู่ในประสบการณ์ของมนุษย์ซึ่งจัดวางสิ่งเหล่านี้ในฐานะเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมและวัฒนธรรม การศึกษาที่เสนอการมองผีและเหตุการณ์เหนือธรรมชาติต่างออกไป จำเป็นต้องอาศัยการตรวจสอบสิ่งที่ถูกนิยามว่า “การมีอยู่ของความเป็นอื่น” ซึ่งมีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งต่างๆ (Boddy, 2013; Jensen, Ishii & Swift, 2016) พร้อมกับการทำลายคู่ตรงข้ามระหว่างมนุษย์กับสิ่งที่มีใช้มนุษย์ เพื่อที่จะทำความเข้าใจถึงการดำรงอยู่ของสิ่งต่างๆ ที่มีความสัมพันธ์ต่อกัน

การศึกษาผีและเหตุการณ์เหนือธรรมชาติในโลกสมัยใหม่

ตัวอย่างการศึกษาของ Broz (2018) อธิบายเรื่องราวเกี่ยวกับการพบเห็นผีและวิญญาณของคนตายที่ปรากฏตัวให้มนุษย์พบเห็นในหมู่บ้านอูลากัน เขตตะวันตกเฉียงใต้ของไซบีเรีย ประเทศรัสเซีย ซึ่งเป็นเขตที่มีอากาศหนาวจัดตลอดปี คนท้องถิ่นในหมู่บ้านแห่งนี้เรียกตัวเองว่าชาวอัลเตียน (Altaians) ความเชื่อเรื่องวิญญาณที่ชั่วร้าย หรือ kōrmös (ในภาษาของชาวอัลเตียน รากศัพท์ของคำนี้มีความหมายว่า “สิ่งที่มองไม่เห็น”) มันจะขโมยวิญญาณของคนที่ยังมีชีวิตและทำให้คนๆ นั้นถึงแก่ความตาย ใครที่พบเห็นและเผชิญหน้ากับวิญญาณและภูตผี คนๆ นั้นจะพบกับความตายในเวลาไม่ช้า ความเชื่อนี้สะท้อนออกมาในเรื่องเล่าเกี่ยวกับการพบเห็นวิญญาณของคนตาย ซึ่งมีแนวเรื่องที่คล้ายๆ กัน นั่นคือ มนุษย์ได้เจอวิญญาณคนตายในสถานที่ที่เปลี่ยวและห่างไกลผู้คน วิญญาณนั้นจะแสดงผลที่บังคับให้ภยันต์หรือม้าที่มนุษย์กำลังขับขี่หยุดโดยกระทันหัน หลังจากนั้นไม่เกิน 1 ปี ผู้ที่เจอวิญญาณจะเสียชีวิต เรื่องเล่าแนวนี้เกิดขึ้นซ้ำๆ กันในหมู่บ้านอูลากัน

Broz (2018) ตั้งข้อสังเกตว่าเรื่องเล่าเกี่ยวกับวิญญาณของชาวอัลเตียนสะท้อนวิธีคิดที่แยกคู่ตรงข้ามระหว่าง “สิ่งที่ปกติ” (มนุษย์) กับ “สิ่งที่ผิดปกติ” (วิญญาณ) ความเชื่อแบบคู่ตรงข้ามนี้พบเห็นได้ในเขตเอเชียตอนเหนือ (Humphrey, 1996; Pedersen & Willerslev, 2012) ซึ่งแบกแยกโลกของสิ่งที่มองเห็นออกจากโลกที่มองไม่เห็น ในการศึกษาของ Delaplace (2013) เคยอธิบายว่าในวัฒนธรรมของชาวอัลเตียนการรับรู้ถึงสิ่งที่มองไม่เห็นเป็นเรื่องปกติธรรมดาที่เกิดขึ้นได้กับมนุษย์ ซึ่งถือเป็นความสามารถอย่างหนึ่งที่อยู่คู่กับมนุษย์ ชาวอัลเตียนจึงสามารถพบเจอภูตผีและวิญญาณของคนตายได้ตลอดเวลา ผู้ที่มีความสามารถดังกล่าวนี้จะถูกขนานนามว่า “neme biler ulus” ซึ่งหมายถึงบุคคลที่สามารถล่วงรู้ถึงสิ่งต่างๆ (neme) คนเหล่านี้จะมีดวงตาวิเศษ (kösmökchi) รวมทั้งมีประสาทสัมผัสพิเศษที่สามารถรับรู้ถึงสิ่งที่มองไม่เห็นได้ (Halemba, 2006) การรับรู้ถึงสิ่งต่างๆ บางครั้งอาจเกิดขึ้นในความฝัน บางครั้งเกิดขึ้นเมื่อบุคคลเข้าไปอยู่ในสถานที่ที่มีพลังวิเศษหรือสถานที่ที่มีวิญญาณของคนตาย (kōrmöstü)

การศึกษาของ Delaplace (2009) ชี้ว่าคนพื้นเมืองในเขตมองโกเลียสามารถพบเห็นวิญญาณเป็นบางครั้งบางคราว หมายถึงความสามารถในการรับรู้และสัมผัสถึงสิ่งเร้นลับที่มองไม่เห็นจะเกิดขึ้นในช่วงเวลาพิเศษ เช่น การรับรู้ถึงกลิ่นและการได้ยินเสียง ในกรณีของชาวอัลเตียนที่สามารถพบเห็นและร่วมทำกิจกรรมกับคนตายเป็นอีกกรณีหนึ่งที่ Broz (2018) เชื่อว่ามีความแตกต่างไปจากวัฒนธรรมของชาวมองโกเลีย ตัวอย่างเช่น การร่วมดื่มเหล้าและรับประทานอาหารกับคนตาย สะท้อนวัฒนธรรมของการแลกเปลี่ยนและการแบ่งปันที่พบได้ในสังคมของชาวอัลเตียน ในวัฒนธรรมนี้เชื่อว่าการกินอาหารโดยไม่แบ่งให้ใครเลย อาหารนั้นจะกลายเป็นอุจจาระ แต่ถ้าแบ่งปันอาหารให้กับผู้อื่น อาหารนั้นก็จะกลายเป็นพรคำสรรเสริญ สังคมของชาวอัลเตียนจึงให้ความสำคัญกับการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ คนแปลกหน้าที่มาจากถิ่นอื่นมักจะได้รับ การต้อนรับอย่างเป็นมิตรจากชาวอัลเตียนเสมอ โดยแขกผู้มาเยือนจะได้รับการมอบ

อาหาร เครื่องดื่มและนม เจ้าบ้านจะเอ่ยคำว่า “ลองดื่มดูสิ” หรือ “ลองรับประทานดูสิ” ถือเป็น การสร้างมิตรภาพที่เจ้าบ้านทุกคนต้องปฏิบัติ อาหารและเครื่องดื่มจึงถือเป็นวัตถุสำหรับการ สร้างสังคมที่ดีสำหรับชาวอัลเตียน ซึ่งเป็นวิธีการทำให้เจ้าบ้านสามารถสร้างสายสัมพันธ์ (relata) กับแขกผู้มาเยือนได้อย่างราบรื่น

การแบ่งปันของชาวอัลเตียนยังเกิดกับสิ่งที่ไม่มีชีวิตเช่นกัน ตัวอย่างเช่น เมื่อมีการต้ม น้ำชาบนเตาที่มีไฟพวยพุ่ง ผู้ที่ชงชาจะสลดน้ำชาหยดลงไปบนเตาไฟเพื่อบ่งบอกว่าไฟพร้อมจะต้ม ชาเช่นเดียวกับมนุษย์ ในกรณีของการพบเห็นและเผชิญหน้ากับวิญญาณของคนตาย ซึ่งมนุษย์ เข้าไปร่วมดื่มกินสังสรรค์กับคนตาย Broz (2018) กล่าวว่า เป็นอีกกรณีหนึ่งของการแบ่งปัน เช่นเดียวกับในพิธีศพ ญาติพี่น้องและเพื่อนบ้านจะนำอาหารและเครื่องดื่มมาแบ่งปันกัน และ ร่วมดื่มกินเพื่อส่งวิญญาณผู้ตายไปสู่โลกใหม่ (the other world) ชาวอัลเตียนเชื่อว่า วิญญาณของคนที่ยังมีชีวิตอยู่ จะรับอาหารจากญาติพี่น้องและเพื่อนฝูงและนำไปแบ่งปันและ ดื่มกินร่วมกับวิญญาณของคนตายที่อยู่อีกโลกหนึ่ง ชาวอัลเตียนยังมีวิธีการหยิบจับอาหารและ เครื่องดื่มที่สอดคล้องกับธรรมเนียมของคนเป็นกับคนตาย เช่น ไม่หยิบอาหารที่ตกลงพื้นขึ้นมา เพราะเชื่อว่าอาหารบนพื้นเป็นของสุนัข

การเผชิญหน้ากับวิญญาณของคนตาย เปรียบเสมือนการพบกับสิ่งที่มีชีวิตมนุษย์ซึ่งมี นัยยะของ “ความเป็นอื่น” Broz (2018) อธิบายว่า ในวัฒนธรรมของชาวอัลเตียน ความเชื่อ เกี่ยวกับคนตายแสดงออกด้วยการกระทำบางสิ่งบางอย่าง นั่นคือการต้อนรับขับสู้และการ แบ่งปัน อย่างไรก็ตาม ในกรณีของคนแปลกหน้าหรือคนต่างถิ่นที่เข้าไปในเขตอาศัยของชาว อัลเตียน ซึ่งพวกเขาเปรียบเสมือน “คนอื่น” สำหรับชาวอัลเตียน ตัวอย่างในปี ค.ศ. 2003 นัก โบราณคดีที่เข้าไปทำงานวิจัยในชุมชนของชาวอัลเตียน นักโบราณคดีคือคนแปลกหน้าที่เข้าไป สืบสวนและขุดค้นพบมัมมี่ของหญิงสาวซึ่งถูกเรียกว่า “เจ้าหญิงแห่งอุก็อก” (Ukok princess) หลังจากที่มีการขุดค้นดังกล่าว มีแผ่นดินไหวครั้งใหญ่ในเขตอุลากัน และตามมาด้วยแผ่นดินไหว ย่อยๆ จำนวนมาก ชาวอัลเตียนเชื่อว่าการทำงานของนักโบราณคดีจากภายนอกคือสาเหตุที่ทำให้ เกิดแผ่นดินไหว ชาวบ้านอุลากันจึงรวมตัวเรียกร้องให้รัฐบาลรัสเซียส่งคืนมัมมี่เจ้าหญิงแห่ง อุก็อกกลับคืนมา (Halemba, 2008)

ในปี ค.ศ. 2004 นาย Leonid Drachevskii ทูตรัสเซียประจำเขตไซบีเรียได้เดินทางไปยังหมู่บ้านอุลากันเพื่อตกลงเรื่องงบประมาณช่วยเหลือเยียวยาผู้ที่ได้รับผลกระทบจาก แผ่นดินไหว ในการเจรจากับชาวบ้าน นาย Leonid Drachevskii ไม่สนใจความเชื่อเรื่อง วิญญาณที่มีความสำคัญสำหรับชาวอัลเตียน แต่เขาพยายามทำให้ชาวบ้านสนใจเฉพาะเรื่อง ค่าชดเชยความเสียหายจากภัยพิบัติ พร้อมทั้งยังตอกย้ำว่าความเชื่อเรื่องผีและวิญญาณเป็น เรื่องไร้สาระที่ไม่สมควรเกิดขึ้นในโลกสมัยใหม่ที่มนุษย์ต้องมีเหตุผล ไม่ควรเป็นคนที่มกมายกับ เรื่องเหนือธรรมชาติหรือสิ่งที่พิสูจน์ไม่ได้ทางวิทยาศาสตร์ (Alexeyeva, 2004) ในประเด็นนี้ Broz (2018) อธิบายว่าความไม่ลงรอยระหว่างชาวอัลเตียนและนาย Leonid Drachevskii คือการดำรงอยู่ร่วมกันระหว่างโลกที่ต่างกันสองแบบ นั่นคือโลกของเหตุผลกับโลกของ

วิญญาณซึ่งมันไม่ได้แยกขาดจากกัน ในยุคที่ความรู้วิทยาศาสตร์เจริญก้าวหน้าและมีอิทธิพลต่อสังคมสมัยใหม่ ยังคงมีความเชื่อเรื่องภูตผี วิญญาณ และสิ่งเหนือธรรมชาติปรากฏอยู่เสมอ

การปฏิเสธความเชื่อเรื่องผีและวิญญาณในสังคมสมัยใหม่ก็เปรียบเสมือนการทำให้ผีและวิญญาณกลายเป็น “อื่น” การดำรงอยู่ร่วมกันของโลกสองโลกที่ต่างกันอาจสะท้อนว่า “ความไร้เหตุผล” แบบภูตผีวิญญาณมิได้เป็นช่วงเวลาที่ยกขาดหรือหลุดพ้นไปจากช่วงเวลาของ “เหตุผล” ที่เกิดขึ้นจากความรู้วิทยาศาสตร์แต่อย่างใด (Fabian, 1983) ในการศึกษาความเชื่อเรื่องผีของชาวอัลเตียน Broz (2018) เสนอว่าผีและวิญญาณเป็นเรื่องของสิ่งที่มองไม่เห็น ที่ดำรงอยู่ในวิถีคิดและการปฏิบัติในชีวิตของชาวอัลเตียน สิ่งที่มองไม่เห็นคือ “โลกที่จับต้องไม่ได้” ที่นักมานุษยวิทยาไม่ควรเพิกเฉยหรือมองข้ามไป ในฐานะที่มานุษยวิทยาพยายามเป็นศาสตร์ที่อธิบายสิ่งที่จับต้องได้ การมองดูการดำรงอยู่ของผี วิญญาณ และเหตุการณ์เหนือธรรมชาติ อาจทำให้เห็น “โลก” ที่แตกต่างไปจากเดิม ทั้งนี้ไม่ตีความเรื่องผีและวิญญาณเป็นเพียงส่วนประกอบทางวัฒนธรรมและมิติของความเชื่อ แต่ควรทำความเข้าใจ “การดำรงอยู่” ของผี วิญญาณ และสิ่งเหนือธรรมชาติเป็นสาระัตถะในตัวของมันเอง

ภาวินิยามของผีและสิ่งเหนือธรรมชาติ

ในการศึกษามานุษยวิทยาเชิงภาวินิยาม พบว่าการทำความเข้าใจการดำรงอยู่ของโลกที่ต่างไปจากการรับรู้ของมนุษย์ มิใช่การหาวิธีพิสูจน์ “ความจริง” แบบสารัตถนิยม มิใช่การหาหลักฐานหรือสิ่งยืนยันเกี่ยวกับการมีอยู่ของโลกที่ต่างออกไป หากแต่เป็นการมองเห็นความแตกต่างที่มีความสัมพันธ์กับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง (Laidlaw & Heywood, 2013; Salmond, 2014) ในแง่นี้ การดำรงอยู่ของผี วิญญาณ และเหตุการณ์เหนือธรรมชาติ สามารถดูได้จากปฏิสัมพันธ์ที่สิ่งเหล่านั้นมีต่อสิ่งต่างๆ Salmond (2014) ตั้งข้อสังเกตว่าการศึกษาผีและสิ่งเหนือธรรมชาติ ไม่จำเป็นต้องตั้งคำถามว่าสิ่งเหล่านั้นมีรูปร่างหน้าตาเป็นอย่างไร แต่ควรทำความเข้าใจว่าสิ่งเหล่านั้นเกี่ยวข้องและสัมพันธ์กับสิ่งรอบๆ ตัวมันอย่างไร โดยที่มันไม่จำเป็นต้องคงรูปและมีเสถียรภาพของการดำรงอยู่ แต่ควรมองดูมันในฐานะกระบวนการทางภาวินิยามที่เปลี่ยนแปลงไปตามสิ่งที่มีปฏิสัมพันธ์ Broz (2018) กล่าวว่าการศึกษาผีและสิ่งเหนือธรรมชาติมิใช่การพิสูจน์ว่ามันมีอยู่ในเชิงประจักษ์ แต่เป็นการทำความเข้าใจว่ามันส่งผลกระทบต่อสิ่งต่างๆ อย่างไร การดำรงอยู่ของผีและสิ่งเหนือธรรมชาติจึงเป็นการมองเห็นพลวัตและความเป็นไปได้ที่มีได้มีคำตอบตายตัว

ตัวอย่างการศึกษาของ Konopásek and Paleček (2011) เกี่ยวกับการถูกผีสิงและพิธีกรรมไล่ผีของนักบวชในคริสต์ศาสนา พบว่าการอธิบายสิ่งเหล่านี้ไม่สามารถเข้าใจได้จากประสบการณ์และความรู้ทางศาสนาหรือการอธิบายด้วยทฤษฎีทางจิตวิเคราะห์ซึ่งมักจะระบุว่าคนที่ถูกผีสิงคือผู้ที่มีอาการจิตหลอนหรือมีความผิดปกติทางอารมณ์ คำอธิบายในแนวนี้ไม่สามารถทำความเข้าใจการดำรงอยู่ของผีและสิ่งเหนือธรรมชาติได้ ในทางปฏิบัติ ผู้ที่เผชิญหน้ากับผี วิญญาณ และเทพเจ้ามักจะถูกนักบวชนำตัวมาบำบัดและให้คำปรึกษา ซึ่งนักบวชจะ

ตีความสิ่งเหล่านี้ด้วยประสบการณ์ที่แตกต่างกัน อีกตัวอย่างหนึ่งคือการพบเห็นวิญญาณของพระมารดาของพระเยซูคริสต์ (Virgin Mary) ในเมืองลิตมาโนว่า ประเทศสโลวาเกีย คนท้องถิ่นจำนวนมากต่างเดินทางไปกราบสักการะและประกอบพิธีกรรมทางศาสนาเพื่อขอพรจากพระมารดา หากอธิบายด้วยกรอบความคิดแบบวิทยาศาสตร์ สิ่งเหล่านี้คือจินตนาการของมนุษย์ที่ศรัทธาต่อพระเจ้า ในทางกลับกัน ความเชื่อและความศรัทธาดังกล่าวทำให้เกิดกิจกรรมทางสังคมตามมา ไม่ว่าจะเป็นพิธีกรรม การราบไหว้บูชาและการสร้างรูปเคารพ กิจกรรมเหล่านี้ไม่สามารถอธิบายได้ด้วยทฤษฎีทางจิตวิเคราะห์และไม่อาจนิยามว่าพฤติกรรมของชาวบ้านที่แสดงออกต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์คือสภาวะของจิตหลอน

การดำรงอยู่ของผีและสิ่งเหนือธรรมชาติในฐานะเป็นภววิทยา สิ่งที่ต้องพิจารณาก็คือ การดำรงอยู่ในลักษณะนี้ทำทนายการรับรู้ด้วยปัญญาของมนุษย์ และเป็นโจทย์สำคัญของการศึกษาทางภววิทยาที่จำเป็นต้องอธิบาย “ตัวตน” หรือ “การมีอยู่” ของผีและสิ่งเหนือธรรมชาติซึ่งจับต้องไม่ได้ในฐานะเป็น “ความเป็นอื่นที่สุดโต่ง” (radical alterity) (Laidlaw & Heywood, 2013) ซึ่งบ่งบอกว่าการมีอยู่จริงของภูตผี ปีศาจ ซาดาน วิญญาณ เทพเจ้า และสิ่งเหนือธรรมชาติ ไม่จำเป็นต้องวางอยู่บนฐานคิดเรื่องความเป็นจริงที่วิทยาศาสตร์กำหนดและตรวจสอบในเชิงวัตถุสสาร หากแต่การมีอยู่ของผีและสิ่งเหนือธรรมชาติเป็นสภาวะที่อยู่เหนือความคิด ไม่สามารถอธิบายได้ด้วยคำพูดแต่สัมผัสได้ด้วยความรู้สึก ในแง่นี้ ความจริงและการดำรงอยู่ของผีและสิ่งเหนือธรรมชาติจึงไม่เหมือนกับความจริงแบบวัตถุนิยม (Konopásek & Paleček, 2011) รวมถึงการอธิบายผีและสิ่งเหนือธรรมชาติภายใต้เงื่อนไขทางวัฒนธรรมก็อาจยังไม่ใช่สิ่งที่สะท้อนการมีอยู่ของสิ่งเหล่านั้น ในการศึกษาของ Broz (2018) เกี่ยวกับการพบเห็นคนตายกลับมาบังโลกของคนเป็น สำหรับชาวอัลเตียนสิ่งนี้มีตัวตนที่เปลี่ยนแปลงไปตลอดเวลา ดังนั้น การอธิบายผีให้เป็นสิ่งใดสิ่งหนึ่งจึงเป็นเรื่องยาก การดำรงอยู่ของผีและสิ่งเหนือธรรมชาติจึงผันแปรไปตามประสบการณ์เกี่ยวกับความจริงของคนที่เกี่ยวข้อง

.....
ผู้เขียน

ดร.นฤพนธ์ ดั่งวิเศษ

หัวหน้ากลุ่มงานวิจัยและพัฒนา ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร

เอกสารอ้างอิง

Alexeyeva, I. (2014). Mystery behind the Scythian princess. PravdaReport, online edition: <http://www.pravdareport.com/science/tech/29-04-2004/5448-mummy-0/>

Boddy, J. (2013). Spirits and selves revisited: Zār and Islam in northern Sudan. In Janice Boddy and Michael Lambek, (Eds.), *A companion to the anthropology of religion* (pp.444–69). Malden, MA: Wiley-Blackwell.

Broz, L. (2018). Ghost and the other Dangerous commensalities and twisted becomings. Retrieved from <https://journals.openedition.org/terrain/16623>

- Comaroff, J. (1985). *Body of power, spirit of resistance: The culture and history of a South African people*. Chicago: University of Chicago Press.
- Delaplace, G. (2013). What the Invisible Looks Like: Ghosts, Perceptual Faith, and Mongolian Regimes of Communication. In Ruy Blanes & Diana E. Santo (eds.), *The Social Life of Spirits*, (pp.52–68). Chicago: University of Chicago Press.
- Fabian, J. (1983). *Time and the Other: How Anthropology Makes its Object*. New York: Columbia University Press.
- Geschiere, P. (2013). *Witchcraft, intimacy and trust: Africa in comparison*. Chicago: University of Chicago Press.
- Halemba, A. (2006). *The Telengits of Southern Siberia: Landscape, Religion and Knowledge in Motion*. London: Routledge.
- Halemba, A. (2008). What does it feel like when your religion moves under your feet? Religion, Earthquakes and National Unity in the Republic of Altai, Russian Federation. *Zeitschrift fur Ethnologie*, 133, 283–299.
- Harvey, G. (2006). *Animism: Respecting the Living World*. New York: Columbia University Press.
- Hornborg, A. (2006). Animism, fetishism, and objectivism as strategies for knowing (or not knowing) the world. *Ethnos: Journal of Anthropology*. 71 (1): 21–32.
- Humphrey, C. (1996). *Shamans and Elders: Experience, Knowledge and Power among the Daur Mongols*. Oxford, Clarendon Press.
- Jensen, C., Ishii, M., & Swift, P. (2016). Attuning to the webs of en: Ontography, Japanese spirit worlds and the ‘tact’ of Minakata Kumagusu. *HAU: Journal of Ethnographic Theory*, 6, 149–172.
- Konopásek, Z., & Paleček, J. (2011) The Principle of Symmetry from the Respondents’ Perspective: Possessions, Apparitions and Mental Illnesses. In Research Interviews with Clerics, *Forum Qualitative Sozialforschung/Forum: Qualitative Social Research*, 12, Art. 12.
- Laidlaw, J., & Heywood, P. (2013). One more turn and you’re there. *Anthropology of This Century*, 7, online edition: <http://aotcpress.com/articles/turn/>
- Pedersen, M.A. & Willerslev, R. (2012) The Soul of the Soul Is the Body: Rethinking the Concept of Soul through North Asian Ethnography. *Common Knowledge*, 18(3), 464–486.
- Salmond, A. J. M. (2014). Transforming translations (part 2): Addressing ontological alterity. *HAU: Journal of Ethnographic Theory*, 4(1), 155–187.
- Stringer, M. D. (1999). Rethinking Animism: Thoughts from the Infancy of our Discipline. *Journal of the Royal Anthropological Institute*. 5 (4): 541–56.
- Taussig, M. T. (1980). *The Devil and commodity fetishism in South America*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Tylor, E. B. (1871). *Primitive Culture*. London: John Murray.